

Мамчур Уляна Вікторівна,

студентка групи КОБ-1-12-4.0д, III курс, напрям підготовки «Корекційна освіта (логопедія)»
mamchur-uljana@rambler.ru

Науковий керівник:

Таран Оксана Петрівна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
op.taran@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА РОЗПІЗНАВАННЯ ЕМОЦІЙ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Анотація. В статті здійснено огляд психологічних особливостей емоційної сфери у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Подано порівняльну характеристику особливостей розуміння та розпізнавання емоцій дітьми із загальним недорозвиненням мовлення та дітьми з нормативним розвитком.

Ключові слова: емоції, розпізнавання емоцій, діти старшого дошкільного віку, діти із загальним недорозвиненням мовлення.

Актуальність та доцільність дослідження. Розвиток емоційної сфери є важливою складовою життя кожної особистості. За допомогою такого складника воно стає різнобарвним. Емоції виникають та розвиваються саме у процесі спілкування, залежать від емоційної ситуації в сім'ї, дошкільному навчальному закладі, школі. Сам процес комунікації зазвичай емоційно опосередкований. При взаємодії з іншими людьми ми передаємо не лише певну інформацію, а й емоційний підтекст, який може бути важливішим ніж сама інформація. Однією з важливих проблем є не скільки вираження емоцій дитиною, скільки вміння їх розпізнавати та сприймати, переносити себе в різні ситуації та вміння адекватно вирішувати їх, здатність розуміти емоційні стани інших людей оскільки це відзначається на подальшому розвитку дитини, формуванні її характеру, оволодінні формами поведінки та здатності взаємодіяти з однолітками.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженню емоційної сфери дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення присвячені праці таких науковців, як К. Е. Гончарук, Р. А. Волкова, Л. А. Зайцева, О. С. Орлова, В. І. Селіверстов, О. В. Українець, Л. М. Шипицина, В. М. Шкловський. Вони на основі досліджень, виділили характеристики емоційної сфери у дітей із порушеннями мовлення, зокрема малу диференційованість і одноманітність емоцій, бідність або відсутність відтінків переживань, слабкість спонукань і боротьби мотивів, емоційні реакції спрямовані в основному на подразники, які безпосередньо впливають.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичний та емпіричний аналіз особливостей прояву та розпізнавання емоцій дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під емоціями, або емоційними переживаннями, зазвичай розуміють найрізноманітніші реакції людини: – від бурхливих вибухів пристрасті до тонких відтінків настрою. У психології емоціями називають процеси, що відображають особисту значимість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини у формі переживань. Найбільш суттєвою рисою емоцій є їх суб'єктивність. Якщо такі психічні процеси, як сприймання і мислення дозволяють людині більше або менше об'єктивно відображати навколишній світ, то емоції слугують для відображення суб'єктивного ставлення людини до самої себе і до навколишнього світу. Саме емоції відображають особисту значущість пізнання через натхнення, одержимість, упередженість та інтерес [1, с.88].

Емоція – це те, що переживається як почуття, яке мотивує, організовує і спрямовує сприймання, мислення і діяльність, мобілізує енергію; ця енергія в деяких випадках відчувається суб'єктом як тенденція до мисленнєвої дії. Емоція керує розумовою і фізичною активністю індивіда, спрямовує його в певне русло. Емоція регулює або фільтрує наше сприймання [3, с.3].

Кожна із фундаментальних емоцій має свої унікальні мотиваційні та адаптивні функції. Кожна з емоцій працює на нас і для нас, і те, що вона робить, зазвичай йде нам на користь. Винятком з цього правила є випадки, коли емоція стає більш інтенсивною, ніж того вимагає ситуація. За таких обставин вона надає дезорганізуючий, руйнівний вплив. Але, в цілому, емоція все ж несе в собі конструктивний початок [3, с. 6-7].

Починаючи з 4-річного віку, у дітей з'являється здатність розрізняти істинні і зовнішні прояви емоцій. Ця здатність чітко формується у дитини до 6 років, при цьому вона краще розпізнає негативні емоції. У цей же період у дитини розвивається здатність усвідомлювати наявність амбівалентних, суперечливих емоцій, пережитих одночасно. В емоційній сфері дитини відбувається зсув основних причин, що викликають емоції із царини позаперсональних у царину міжперсональних відносин, і емоції починають обумовлюватися не тільки зовнішніми, але й суб'єктивними факторами [6, с. 198].

У старшому дошкільному віці дитина здатна засвоювати найвищі моральні норми та проявляти відповідні почуття. Зокрема, діти середнього дошкільного віку вже здатні виявляти почуття обов'язку, переживати почуття задоволення, радості як відповідь на похвалу дорослого та сум, роздратування тощо. Під впливом діяльності у дитини цього віку формується ставлення не лише до людей, а й до речей. Таким чином, ставлення до оточуючого світу відбувається з практичної взаємодії з цією діяльністю і, як результат, виникають нові емоції [6, с.157-158].

Аналізуючи особливості становлення емоційно-почуттєвої сфери дітей старшого дошкільного віку Р. О. Язиніна спирається на погляди А. Д. Кошелевої щодо умовного поділу емоційних порушень у дітей на дві основні групи. В основі цього поділу лежать ті сфери життя, в яких насамперед може проявлятися емоційне неблагополуччя дитини: сфера взаємовідносин дитини з іншими людьми і власний світ переживань.

Перша група – це діти неврівноважені, швидко збудливі. Нестримність емоцій часто буває причиною дезорганізації їх діяльності. У конфліктних ситуаціях з однолітками емоції збудливих дітей виражаються дуже бурхливо: в гучному плачі, відчайдушній образі, спалахах гніву, але їх ставлення до однолітків у цілому доброзичливе.

Друга група – діти переважно «легко гальмівні», зі стійким негативним ставленням до спілкування. Вони уникають спілкування, але здалеку все ж стежать за подіями в групі [6, с. 203].

Загалом, цілому у дітей із загальним недорозвиненням мовлення є вторинні порушення емоційної сфери. Так, В. І. Селіверстов, аналізуючи дослідження Л. М. Шипіциної та Л. З. Волкової, зазначає, що через порушення мовлення дитина потрапляє в умови соціальної депривації, внаслідок чого засвоєння соціального досвіду порушується, специфічним шляхом йде засвоєння емоційного словника. Існує ряд вказівок на те, що у дітей із загальним недорозвиненням мовлення емоційна лексика формується з порушеннями і з великим відставанням в термінах. Діти не вміють усвідомлювати свої і чужі емоції. Це призводить до того, що дитина не диференціює подібні емоції, виникають складнощі в усвідомленні та вираженні як свого, так і чужого емоційного стану. Найбільше страждає розуміння емоцій героїв художніх творів. У цілому при загальному недорозвиненні мовлення спостерігається незрілість соціальних емоцій і примітивність емоційного реагування. Більш ніж у половини дітей із загальним недорозвиненням мовлення домінують негативні емоції і підвищена схильність до стресових станів. За їх власною самооцінкою причиною зниження емоційного стану є усвідомлення своєї неповноцінності. Отже, дефект мовлення, несформованість відносин з однолітками, дезадаптація не дозволяють їм бути більш товариськими і щасливими [2, с. 83].

На основі теоретичних досліджень було виявлено, що емоційна сфера дітей із загальним недорозвиненням мовлення має свої специфічні особливості. Для того, щоб підтвердити відмінності емоційної сфери дітей з нормативним

розвитком і дітей із загальним недорозвиненням мовлення нами було проведено емпіричне дослідження, у ході якого було виявлено різницю у сприйманні та розпізнаванні емоцій дітьми старшого віку в нормі та із загальним недорозвиненням мовлення.

Отже, вибірку нашого дослідження склали діти віком 5-6 років, а саме: 1) діти старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення дошкільного навчального закладу компенсуючого типу для дітей з тяжкими порушеннями мовлення № 110 м. Києва (5 осіб); 2) діти старшого дошкільного віку з нормативним розвитком дошкільного навчального закладу загального типу «Пролісок» с. Старі Петрівці (5 осіб).

Для безпосередньої діагностики нами застосовувались запропоновані С. Є. Кулачківською методики дослідження емоційної сфери дошкільників. Методика «Впізнай емоцію» спрямована на виявлення здатності усвідомлювати емоційний стан дитини за виразом її обличчя зображеного на малюнках. Методика «Сюжетний малюнок» спрямована на вивчення розуміння дитиною семантичного змісту та морального смислу життєвої ситуації, що подана на малюнку. Методика визначення здатності дитини до рефлексивного означення свого емоційного стану та передбачення відповідно до конкретної життєвої ситуації – спрямована на виявлення в дітей емоційної рефлексії, здатності до емоційного передбачення відповідно до заданої проблемної ситуації. Методика визначення вміння дитини знаходити відповідність схематично зображеної емоції і змісту словесного опису емоційного стану персонажу казки спрямована на виявлення вміння та одночасне навчання дітей диференціювати експресивні ознаки емоцій, які подані схематично [4, С. 27-30].

При дослідженні здатності дітей із загальним недорозвиненням мовлення та дітей з нормативним розвитком усвідомлювати емоційний стан дитини за виразом її обличчя, було виявлено, що відмінності у сприйманні емоцій за виразом обличчя не значні, тобто були емоції, які діти обох груп не могли розрізнити, наприклад, сором. Всі інші емоції визначалися дітьми правильно

(60% дітей з загальним недорозвиненням мовлення виявили високий рівень, а 40% - середній). Такі ж результати ми спостерігаємо і в нормі.

Ми встановили, що в дітей обох груп переважає аналітико-синтетичний тип сприймання емоцій, тобто діти називали емоцію, ідентифікували її за ознаками, узагальнювали.

При вивченні розуміння дитиною семантичного змісту та морального смислу життєвої ситуації, що подана на малюнку, діти з нормативним розвитком (60% дітей) виявили повне розуміння ситуації, правильно визначали емоційний стан всіх персонажів, зображених на малюнку, пропонували адекватний спосіб вирішення ситуації, але деякі (40% дітей) частково розуміли зміст тексту, необґрунтовували свою відповідь, давали відносно адекватний та доступний спосіб вирішення ситуації.

Діти із загальним недорозвиненням мовлення показали різні результати: менша частина (20% досліджуваних) показали незначне розуміння змісту життєвої ситуації, визначали емоції лише одного з персонажів, не пропонували свій вихід з ситуації, що свідчить про невміння усвідомлювати свої і чужі емоції. Інша частина дітей (60%) виявила часткове розуміння ситуації, визначали емоційний стан більшості персонажів, пропонували відносно доступний вихід із ситуації. Це свідчить про те, що діти можуть сприймати емоції та виражати їх самостійно, проте не можуть диференціювати та впізнавати їх у ситуації і прив'язувати до станів персонажів.

Незначна кількість (20%) досліджуваних проявила високий результат, тобто адекватно розуміли, впізнавали та розрізняли емоційні стани, давали адекватний та доступний вихід із ситуації. Це свідчить про розуміння дитиною емоційних станів та вміння морально осмислювати життєву ситуацію, що подана на малюнку.

При дослідженні наявності в дітей емоційної рефлексії, здатності до емоційного передбачення відповідно до ситуації, було виявлено, що діти з нормативним розвитком адекватно сприймали емоційні ситуації, тобто пояснювали свою відповідь, їхній емоційний стан відповідав ситуації, що

свідчить про вміння дитини уявити себе в тій чи тій ситуації і дати свою оцінку ситуації. Діти казали чи добре вчинив у пропонуваній ситуації герой чи ні. (80% дітей – середній рівень). Інша частина дітей (20%) проявила вміння не лише адекватно сприймати та розрізняти емоційні ситуації, а й проявляти емпатійність при розв'язанні ситуації.

Деяка частина дітей із загальним недорозвиненням мовлення (20%) виявила дуже низький рівень, тобто не розуміли ситуацію, не знали як вийти з цієї ситуації, що не правильно зробили. Це свідчить про те, що у дітей порушена здатність до рефлексивного означення свого емоційного стану та не сформоване вміння прогнозувати конкретну ситуацію. Частина дітей (60%) із загальним недорозвиненням мовлення виявила правильне розуміння ситуації, але не виявили здатність чітко і детально виражати певні емоції та почуття, що свідчить про слабкість рефлексії емоційних станів. Інша частина (20%) досліджуваних показала високий рівень рефлексії, що свідчить про вміння розрізняти психічні стани інших людей.

При визначенні вміння дитини знаходити відповідність схематичного зображення емоції та змісту словесного опису емоційного персонажу казки було виявлено, що діти з нормативним розвитком не мали великих труднощів у виконанні завдання. Не зважаючи на те, що діти не змогли визначити емоцію провини, 100% досліджуваних показали високий рівень.

Діти із загальним недорозвиненням мовлення показали результати, які ми можемо поділити а дві групи.

Діти першої групи (60% – середній рівень) проявили вміння правильно називати більшість схематично зображених емоцій, розрізняти елементи експресії, проте пояснювали не всі емоції, не змогли правильно, по-порядку обраних картинок, описати казку, частіше називали самі емоції.

Друга група (40%) адекватно підбирали малюнки до емоційної ситуації казки, правильно називали схематично зображені емоції, відтворювали казку за обраними картинками, придумували інше закінчення казки, наприклад, Колобок утік від усіх злих звірів, які хотіли його з'їсти та повернувся до бабусі

з дідусем. Варто зазначити, що діти з нормальним розвитком та із загальним недорозвиненням мовлення робили однакові помилки при визначенні емоції провини і сердитості. Діти із загальним недорозвиненням мовлення плутали емоції такі як жах і страх. Узагальнені результати подано у діаграмі (див. рис.1).

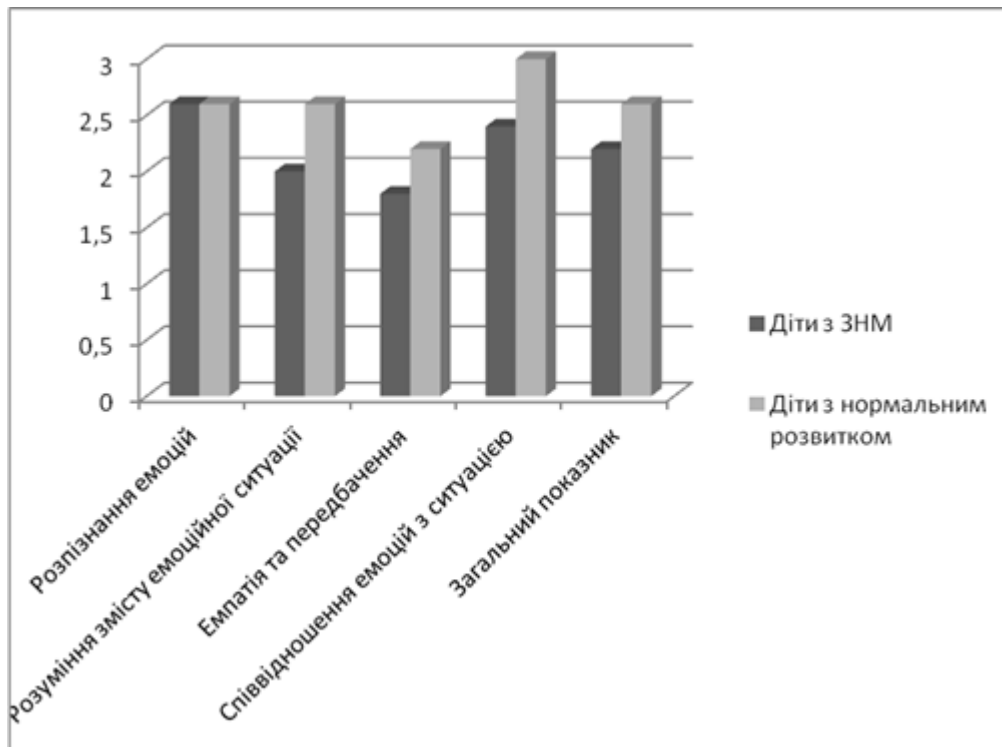

Рис. 1. Особливості розпізнавання емоцій дітьми із загальним недорозвиненням мовлення та з нормативним розвитком (безпосереднє дослідження)

Отже, здатність до розпізнавання емоцій у дітей із загальним недорозвиненням мовлення – розвинена, відповідає нормі та виявляється на рівні вище середнього. У свою чергу, розуміння змісту емоційної ситуації, емпатія та емоційне передбачення, співвідношення емоцій із ситуацією у дітей із загальним недорозвиненням мовлення сформовано дещо нижче, ніж в дітей із нормативним розвитком. Тобто діти з порушеннями мовлення можуть виявляти труднощі у розумінні комунікативного аспекту емоцій, встановленні причинно-наслідкових зв'язків, виявленні емоційної рефлексії та передбаченні, що є досить важливим для адекватної соціальної взаємодії. Таким чином, у дітей із загальним недорозвиненням мовлення загальний показник розуміння емоцій

виявляється на середньому рівні, коли у дітей з нормативним розвитком – на рівні вище середнього.

Результати експертної оцінки дітей вихователями в загальному вигляді підтверджують та доповнюють наше безпосереднє дослідження. Це обумовлено тим, що вихователі мають більший досвід спілкування з дітьми, знають їх краще, і тому оцінили дітей саме так, як вони їх знають, працюючи з ними декілька років (див. рис. 2).

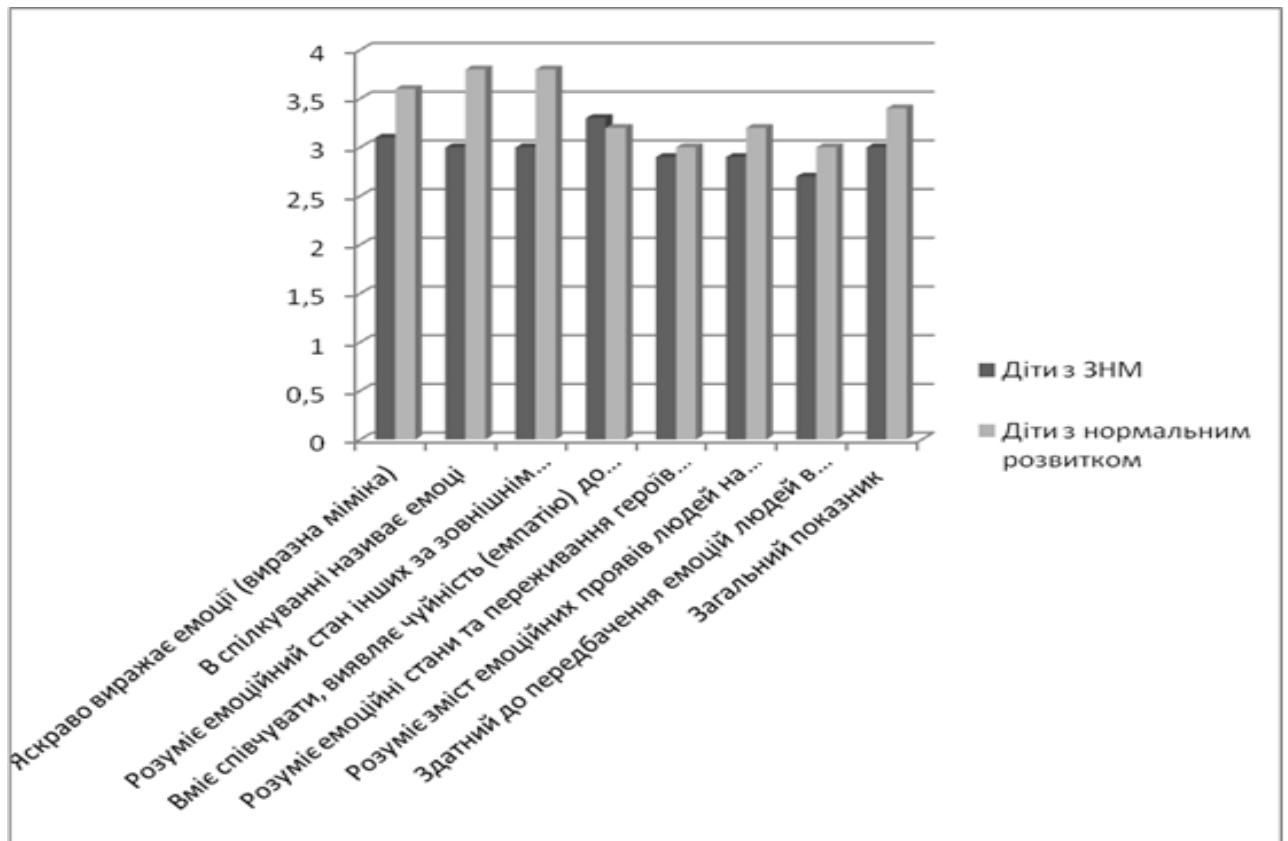

Рис. 2. Особливості розпізнавання емоцій дітьми з загальним недорозвиненням мовлення та з нормальним розвитком (експертна оцінка)

Ґрунтуючись на отриманих результатах експертної оцінки, виявлено, що діти із загальним недорозвиненням мовлення в спілкуванні менше називають власні емоції, складніше розуміють стан інших за зовнішніми проявами, менш яскраво проявляють емоції, та в більшості випадків мають труднощі в прогнозуванні емоцій інших, порівняно з дітьми з нормативним розвитком. Результати експертної оцінки відповідають результатам безпосереднього дослідження.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Не зважаючи на те, що здатність до розпізнання емоцій у дітей із загальним недорозвиненням мовлення відповідає загальним закономірностям розвитку, зазначимо, що розуміння ними змісту емоційної ситуації, емпатія та емоційне передбачення, співвідношення емоцій з ситуацією сформовано дещо нижче, ніж у дітей із нормативним розвитком. Так, у дітей з нормативним розвитком загальний показник розуміння емоцій виявляється на рівні вище середнього, тоді як у дітей із загальним недорозвиненням мовлення на середньому рівні. Тобто діти із загальним недорозвиненням мовлення у спілкуванні менше називають свої емоції, складніше розуміють стан інших за зовнішніми проявами; менш яскраво проявляють емоції, мають труднощі в прогнозуванні емоцій інших людей, що є досить важливим для адекватної соціальної взаємодії та потребує подальшої корекційної-розвивальної роботи.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розвиток емоційної сфери дуже важливий для дитини із загальним недорозвиненням мовлення, оскільки є необхідною складовою соціалізації. Ми вважаємо, що розвиток емоційної сфери можливий лише в умовах безпосередньої комунікації дітей в процесі організованої та структурованої ігрової діяльності. Розвиток емоційної сфери залежить від впливу зовнішніх чинників, ситуації в сім'ї дитини, її взаємодії та емоційності до членів родини, вихователів і однолітків. Використання різноманітних вправ та ігор для розвитку емоційної сфери дозволить розвивати та коригувати й інші порушені психічні процеси, долати прояви агресивності, удосконалювати вміння розпізнавати і показувати емоції казкових героїв, бачити та сприймати емоції своїх однолітків тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии – / Р. М. Грановская 2-е изд. – Ленинград : Издательство Ленинградского университет, 1988. – 560 с.
2. Дошкольная логопсихология: учеб. пос. / [под ред. проф. В. И. Селиверстова]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997/ – 198 с.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. [пер. с англ.]. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 464 с.
4. Методи визначення психологічного розвитку дитини-дошкільника: метод. посіб. для педагогів, практ. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл / С.Є. Кулачківська (наук.ред), Т.О. Піроженко та ін. – К.: Світич, 2003. – 40 с.

5. Психология человека от рождения до смерти / [под ред. А.А. Реана]. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 651 с.
6. Язиніна Р. О. Особливості становлення емоційно-почуттєвої сфери дітей старшого дошкільного віку / Р. О.Язиніна // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2014. - Випуск №2 (24). – 220 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ И РАСПОЗНАВАНИЯ ЭМОЦИЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

Мамчур Ульяна Викторовна

студентка группы КОб-1-11-4.Од, III курс, направление подготовки «Коррекционное образование (логопедия)»

mamchur-uljana@rambler.ru

Таран Оксана Петровна

кандидат психологических наук, доцент кафедры специальной психологии, коррекционного и инклюзивного образования Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

op.taran@kubg.edu.ua

Аннотация. В статье осуществлен обзор психологических особенностей эмоциональной сферы у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Дано сравнительную характеристику особенностей понимания и распознавания эмоций детьми с общим недоразвитием речи и детьми с нормативным развитием.

Ключевые слова: эмоции, распознавание эмоций, дети старшего дошкольного возраста, дети с общим недоразвитием речи.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF IMPLICATION AND EMOTIONAL RECOGNITION OF PRESCHOOL CHILDREN WITH THE GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Uliana V Mamchur

student of КОб-1-12-4.0d group, specialty «Correctional education (speech therapy)»

mamchur-uljana@rambler.ru

Scientific adviser:

Oksana P. Taran

candidate of psychological sciences, Assistant Professor of Special Psychology, Correction and Inclusive Education, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

op.taran@kubg.edu.ua

Abstract. The article presents an overview of the issue of the psychological characteristics of the emotional sphere of preschool children with general speech underdevelopment. Comparative characteristics of understanding and recognition of emotions by children with general speech underdevelopment and children with normative development are given.

Keywords: emotions, identification of emotions, children of preschool age children with general speech underdevelopment.